

ANDERS STAM

Sena tiggarpolletter från Skyddsvärnet i Kopparbergs län

Förr i tiden var tiggeriet på vissa orter ett stort problem. Då samlades alltför många tiggare på ett ställe, till stor irritation för allmänheten. Ett motdrag från myndigheterna var då ibland att införa tiggарbrickor. De var ett slags tiggарpass och den tiggare som hade en sådan bricka synligt fastsatt på sina kläder ägde rätt att tigga inom socknen, staden eller dylikt. En tiggare som er-

tappades utan tiggарbricka kunde straffas för lösdriveri. Att driva omkring utan arbete kunde alltså få allvarliga påföljder. För att kringgå lösdriveriförordningen började tiggarna att sälja enkla saker. De kanske vanligaste sakerna var trådslöjd, dvs att tiggarna av metalltråd tillverkade nyttoprylar, prydnadssaker och konstverk som de sedan kunde sälja. På bilden intill kan man tydligt se en vinda med metalltråd fastsatt upptill till vänster på mannens jacka. Här i Sverige kom dessa kringvandrande vagabonder att kallas för "luffare". Vad som definitionsmässigt var en tiggare eller en luffare kunde nog variera från gång till annan.

Det är nog mindre bekant att rena polletter använts för att utdelas till enbart tiggare. Polletterna infördes av Skyddsvärnet i Kopparbergs län så sent som i slutet på 1920-talet för att användas i större samhällen som var särskilt besvärade av bettlare. Innan användningen beskrivs mera detaljerat så kommer här först en smula bakgrundshistoria.

Skyddsföreningar, med uppgift att organisera vården av frigivna fångar, uppstod på 1850-talet. Skyddsföreningarnas verksamhet inskränkte sig ursprungligen till att bistå fångar, som frigavs från något av länets fängelser. Åtskilliga skyddsföreningar understödde även andra hjälpbehövande.

1879 bildades Centralföreningen till stöd för frigivna fångar och 1888 bildades i Falun en sådan länsförening, under namnet Kopparbergs Läns Fångvårdsförening. Dessa föreningar skulle ge skydd och hjälp åt frigivna fångar, som genom sitt uppträdande under strafftiden lämnat

Fig 1. Holsmyrluffaren Kron, exempel på en luffare från 1930-talets Smedjebacken

hopp om återvändande till en "redbar vandel". Även yngre personer som suttit på vårdanstalt för vanartad ungdom skulle stödjas. Hjälp lämnades huvudsakligen vid frigivningen.

Efterhand som fångvården reformerades och nya straffbestämmelser tillkom, bl.a. den villkorliga domen med övervakning, kunde föreningen ej bistå hjälpsökande av alla kategorier. För att bättre tillgodose skyddsverksamhetens nya krav bildades föreningen Skyddsvärnet i Stockholm 1910. Här kom också Centralstyrelsen för Skyddsvärnet i Sverige att ligga, benämnd "Skyddsvärnets Centralbyrå". Så småningom bildades skyddsvärnsföreningar även i Göteborg, Malmö, Örebro, Vänersborg och Gävle.

Även till Dalarna kom dessa impulser. På initiativ av regementspastorn Hugo Berggren bildades 1924 Föreningen Skyddsvärnet i Kopparbergs län. I stadgarna står att "föreningen har till uppgift att verka för främjande av det allmänna och enskilda räddningsarbetet bland frigivna fångar, villkorligt dömda, villkorligt frigivna, vanartade eller sedligt förkomna, lösdrivare, alkoholister och i liknande avseende hjälpbehövande samt deras familjer". Vidare kan man läsa att till främjande av detta syfte har föreningen en länsbyrå i Falun, benämnd "Skyddsvärnsbyrån", och skall bl.a. genom denna samarbeta med annan offentlig och enskild verksamhet för räddningsarbetet.

En centralorganisation för landets fångvårds-, skydds- och skyddsvärnsföreningar bildades 1925 under namnet Svenska Skyddsförbundet, vilken åtnjöt statsunderstöd.

Det verkar, åtminstone i Dalarna, ha utvecklats ett nära samarbete mellan Skyddsvärnet, fattigvårdsstyrelserna och församlingarna på de olika orterna.

Från tidiga protokoll kan utläsas att föreningen Skyddsvärnet i Kopparbergs län brukade erhålla ett årligt bidrag av Kopparbergs Läns Fångvårdsförening. Övriga inkomster kom från medlemsavgifter, gåvor, anslag från Svenska Skyddsförbundet, anslag från kommuner och landsting samt vedförsäljning från den s.k. Vedgården, i Falun.

På grund av det tilltagande dörrtiggeriet i Falun hade Skyddsvärnet där infört så kallade anvisningshäften som erbjöds hemsökta familjer, kontor och institutioner. Anvisningarna hade inget penningvärde och kunde således icke omsättas i pengar, till skillnad mot t.ex. biljetter till nattlogi gällande ett visst belopp. Om en tiggare fått en anvisning, så måste den först avlämnas på Skyddsvärnsbyrån, innan hjälp kunde erhållas. Var och en som infann sig på byrån med anvisning, erhöll alltid någon hjälp. Vanligen var det närmaste behovet mat. Varaktigare hjälp gavs endast om det av utredningen framgick att arbetsförmåga och arbetsvillighet

Fig 2-5. Exempel på de former som polletterna från Skyddsvärnet i Kopparbergs län kunde ha. Samtliga polletter är tillverkade av mässing. Diametermåtten är: oval, mindre – 27 x 17 mm; oval, större – 31 x 18 mm; rund – 21 mm; sexkantig – 25 x 23 mm. Texten på polletterna lyder: Åtsidan: SKYDDSVÄRNET I KOPPARBERGS LÄN * ortsnamn * 10 (eller 25) ÖRE; Frånsidan: SÖDERKVIKISTS HORNDAL (liten text). Se Tabell 1 över kända Skyddsvärnspolletter.

verkligen fanns. Genom det nummer och bokstav anvisningen bar, kunde byråpersonalen se vilken person som lämnat anvisningen och hur stort penningbidrag som ställts till Skyddsvärnets förfogande. Penningbidraget påfördes den persons konto, som utlämnat anvisningen, och avräknades anvisningshäftena kvartalsvis.

I protokoll från ett styrelsemöte med Föreningen Skyddsvärnet i Kopparbergs län 16/9 1927, i Falun, kan utläsas "På förslag av komminister M. Eriksson beslöts, att som komplettering av de anvisningar som Skyddsvärnet använder för kontrollering av hjälpverksamheten här i staden (= Falun) införa det pollettsystem, som föreningen Skyddsvärnet tidigare beslutat införa å utanför Falun liggande större samhällen, som äro särskilt besvärade av bettlare".

Polletter är kända ifrån de lokala Skyddsvärnsföreningarna i Avesta, Borlänge, Domnarvet, Falun, Hedemora, Krylbo, Leksand, Malung, Mora, Rättvik, Smedjebacken, Säfsnäs, Säter, Turbo, Vansbro och Vikmanshyttan. De är inte tidigare beskrivna i litteraturen. Polletter à 10 eller 25 öre utdelades till utsocknes tiggare och gällde för inköp av varor, till ett belopp av pollettens åsatta värde, i ortens butiker. För att få rundgång på polletterna så kunde butikerna därefter lösa in polletterna mot pengar hos Skyddsvärnet. Det kan tilläggas att en liter mjölk vid denna tid (1930) kostade cirka 20 öre.

Användningen av dessa polletter verkar ha skett omkring 1930 och tillverkningen gjordes av Söderkvists i Horndal. Mera exakta årtalsangivelser har varit svåra att få fram. Tyvärr verkar bevarade årsberättelser saknas liksom detaljerade protokoll.

Totalt har minst 28 varierande polletter från 16 olika lokalavdelningar använts av Skyddsvärnet i Dalarna. Man kan inte utesluta att ytterligare polletter kan ha använts på ovanstående orter. Det verkar som det vanligtvis använts en 10-öres och en 25-örespollett per ort. Men även andra orter, som t.ex. Gagnef, Grängesberg, Ludvika, Orsa och Älvdalen bör ha använt Skyddsvärns-polletter.

Avbildade exempel finns här till vänster på de fyra olika utseenden som dessa skyddsvärns-polletter haft.

Smedjebacken var en av orterna som använde sig av Skyddsvärns-polletter. Här är några ord kring denna användning. Dagens Smedjebackens kommun var på denna tid uppdelad i Smedjebackens köping, Norrbärke kommun, Söderbärke kommun samt Malingsbo kommun. Det verkar som Skyddsvärnet i detta område enbart haft verksamhet i Smedjebackens tätort d.v.s. dåvarande Smedjebackens köping.

Ort + valör	Rund	Oval, mindre	Oval, större	Sexkantig
Avesta, 10 Öre		X		
Avesta, 25 Öre		X		
Borlänge, 10 Öre				X
Borlänge, 25 Öre	X			
Domnarvet, 10 Öre				X
Falun, 10 Öre			X	
Falun, 25 Öre			X	X
Hedemora, 10 Öre				X
Hedemora, 25 Öre				X
Krylbo, 10 Öre				X
Krylbo, 25 Öre				X
Leksand, 10 Öre				X
Leksand, 25 Öre				X
Malung, 10 Öre				X
Mora, 10 Öre				X
Mora, 25 Öre				X
Rättvik, 10 Öre	X			
Rättvik, 25 Öre	X			
Smedjebacken, 10 Öre				X
Smedjebacken, 25 Öre				X
Säfsnäs, 10 Öre				X
Säfsnäs, 25 Öre				X
Säter, 10 Öre				X
Turbo, 10 Öre				X
Vansbro, 10 Öre				X
Vansbro, 25 Öre				X
Vikmanshyttan, 10 Öre				X
SUMMA	3	2	2	21

Tabell 1. Kända Skyddsvärns-polletter

På en brun papperspåse med Skyddsvärnspolletter i har Oscar Persson (1900-1991) skrivit: "Matpolletter tillverkades på 1930-talet genom pastor Bernhard Lönnerblad för fattigvårdsstyrelsen i Smedjebacken. Att utdelas till tiggare i stället för pengar. Det gick endast att få ut mat på polletterna. Hela upplagan lämnades till Oscar Perssons Pappershandel för utdelning".

Bernhard Lönnerblad var under hela 30-talet och en bit in på 40-talet ordförande i Smedjebackens köpings fattigvårdsstyrelse.

Det kan tilläggas att Oscar Persson kom till Smedjebacken 1924 och tog över pappershandeln 1930. Att en så ung man fick detta förtroende, att dela ut polletterna till tiggarna, kan bland annat ha berott på att Persson var politiskt aktiv och satt i diverse kommunala nämnder.

I Smedjebacken har tiggarpolletter i valörerna 10 och 25 öre använts, se bilder på nästa sida.

Enligt Petrus Norbergs verk om "Avesta under kopparbrukets tid" så har tiggarpolletter, som berättigade till mat, använts inom Avesta på 1840-talet. 1843 föreslog nämligen kyrkomötet att kringstrykande utsocknes tiggare skulle få ett mål mat i gästgivaregården. En särskild uttaxering gjordes för detta. Såvitt det är känt finns dock inga sådana polletter bevarade idag, men det är väl inte helt uteslutet att en sådan här tiggarpollett kan vara identisk med någon av de obestämda polletter som hänförs till Avesta Kopparbruk.

Närmast ovanstående stycke är enda exemplet, förutom Skyddsvärnspolletterna, på rena tiggarpolletter för utsocknes tiggare som jag funnit i litteraturen. Däremot finns en hel del exempel på olika typer av polletter som använts inom fattigvården.

BERNH. LÖNNERBLAD

Fig 6. Bernhard Lönnerblad
(Porträttgalleri från Dalarna, 1935)

OSCAR PERSSON

Fig 7. Oscar Persson
(Porträttgalleri från Dalarna, 1935)

Fig 8. Interiör från Oscar Perssons Pappershandel från slutet av 1940-talet. I bakgrunden syns Oscar Persson (något skymd) och sonen Mats.

Fig 9. Tiggarpollett 10 öre från Smedjebacken

Fig 10. Tiggarpollett 25 öre från Smedjebacken

Källor

- Folkrörelsernas Arkiv för Dalarna, Falun. Stadgar, protokoll m.m. från Skyddsvärnets verksamhet i Dalarna.
- Lagerqvist, Lars O & Nathorst-Böös, Ernst. Vad kostade det? Borås 2000.
- Nordisk Familjebok. Uppslagsordet "Skyddsvärnet".
- Norberg, Petrus. Avesta under kopparbrukets tid. 1956.
- Porträttgalleri från Dalarna, Malmö 1935.
- Wisehn, Ian. Kring fattigbrickan från Nydala. Kronobergsboken 1987.
- Diverse telefonkataloger och adresskalendrar från Dalarna.
- Muntliga uppgifter och fotografier från Mats Persson, Smedjebacken (son till Oscar Persson).

Illustrationer

- Fig 1 av Oscar Persson
- Fig 2-5 samt 9-10 Polletter ur författarens samlingar. Foton av Bo Gunnarsson.
- Fig 6-7 från boken *Porträttgalleri från Dalarna*
- Fig 8 av Ernfrid Englund

Summary

In old times many beggars gathered at special places. It soon became obvious the necessity for limiting the numbers of these entitled to beg in a certain parish. Then sometimes beggars' badges were introduced and had to be attached to beggars' clothes meaning that they were permitted to beg.

The first aid society in Sweden was founded in the 1850's. Later changes in laws changed the name into Skyddsvärnet (The Discharged Prisoners' Aid Society). There were also founded local societies in most landscapes.

Many people do not know that beggars' tokens have been used in Sweden. These tokens were introduced at the end of the 1920's in the landscape of Dalecarlia.

These tokens were used at 16 local villages which were organized by Skyddsvärnet in Dalecarlia. In total 28 different tokens are known today. They exist with four different shapes. The value of the tokens were 10 respectively 25 öre. At that time one litre of milk, as an example, had a price of 20 öre.

There are some details mentioned about the token usage in Smedjebacken, one of the villages that used these Skyddsvärnet tokens.

Swedish tokens with the similar way of usage are known only from the 1840's in Avesta. The layout of these tokens is not known today.